

Walenty Baluk

Status prawny Morza Kaspijskiego i potencjalny podział zasobów naturalnych

---

Wschodnioznawstwo 3, 195-214

2009

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Status prawny Morza Kaspijskiego i potencjalny podział zasobów naturalnych

W kontekście dyskusji nad statusem prawnym politycy i eksperci powracają do istoty zagadnienia, a mianowicie czy należy uznać ten akwen za morze, czy jezioro? Obecny powrót do tej kwestii ma raczej podtekst instrumentalnego jej traktowania. W różnego rodzaju atlasach i podręcznikach z geografii ten akwen jest przedstawiany jako morze wewnętrzne¹, ponieważ Komisja Oceanograficzna UNESCO uznała go za morze, biorąc pod uwagę poziom zasolenia, obszar, a także florę i faunę². Morze Kaspijskie zajmuje powierzchnię około 380 tys. km², przy maksymalnej długości 1 200 km i średnio statystycznej szerokości 320 km, a maksymalna głębokość wynosi około 1 km³.

Jeżeli tak, to zawarte w tytule artykułu kwestie powinny być rozstrzygane na podstawie Konwencji ONZ o Prawie Morza z 10 grudnia 1982 roku. Jednak z 5-ciu państw nadkaspjskich jedynie Rosja, jako spadkobierczyni ZSRR, i Iran podpisały, ale nie ratyfikowały wyżej wymienionego dokumentu. Nie ma także wspólnego stanowiska co do traktowania akwenu jako morza. Odmienną pozycję reprezentuje Azerbejdżan.

W rosyjskiej literaturze przedmiotu dokonuje się rozgraniczenie pojęć „status prawny” (prawowej status) i „specjalny status prawny” (prawowej rieżym). Jednak w praktyce te pojęcia często stosuje się zamiennie. Zdaniem S. Mołodcowa, „prawowej status” oznacza suwerenność państwa na określonym terytorium, natomiast „prawowej rieżym” to system norm i reguł prawnych, które regulują działalność i zachowanie podmiotów prawnych na określonym terytorium⁴. Z kolei w polskiej wersji Konwencji ONZ o Prawie Morza używane są pojęcia

¹ Zob. *Wielki Atlas Świata*, Wydawnictwo Demart, Warszawa 2003.

² O. Pilczyńska, *Problem wykorzystania zasobów energetycznych Morza Kaspijskiego*, [w:] *Region Azji Centralnej jako obszar wpływów międzynarodowych*, pod red. B. Bojarczyka i A. Ziętek, Lublin 2008, s. 218.

³ A. Осадчий, *Большая нефть Каспия*, «Наука и жизнь» 2002, nr 12.

⁴ P. Sawaśkow, *K woprosu o prawowom statusie Kaspijskogo moria*, [w:] *Jużnyj flang SNG. Centralnaja Azija-Kaspij-Kawkaz: Energetika i politika*, pod red. A. Małygina i M. Narinskogo, Moskwa 2005, s. 158.

status prawny (art. 2, 34, 35, 78, 135, 137) i specjalny status prawny (art. 55, specjalny status prawny wolnej strefy ekonomicznej)⁵.

Zatem trwa dyskusja nie tylko nad nazwą, ale także nad określeniem statusu oraz przyznaniem specjalnych praw państwom w strefach ich interesów ekonomicznych.

Geneza zagadnienia

Początki zainteresowania regionem sięgają czasów Rusi Kijowskiej, kiedy książę Swiatosław Igorewicz (ojciec Włodzimierza – chrzciciela Rusi) zwyciężył w 965 roku w walce z Chazarami. W ten sposób, jak twierdzą rosyjscy geopolitycy, próbowano stworzyć drugi szlak handlowy północ-południe (od Bułgarów do Persów), równoległy do szlaku wzdłuż rzeki Dniepr, zwanego też drogą od Waregów do Greków. Ten drugi szlak był związany ze splotem po Wołdze, który przybrał na znaczeniu po najazdach mongolskich i spowodował zmniejszenie rangi drogi od Waregów do Greków.

Rosja przejawiała zainteresowanie regionem niemalże od samego początku swojego istnienia. Mając ograniczony dostęp do mórz Czarnego i Bałtyckiego, Wielkie Księstwo Moskiewskie (WKM), przekształcając się w Ruś Moskiewską, podjęło próbę wywalczenia dostępu do morza. Po zdobyciu Kazania (1552) i Astrachania (1556) WKM uzyskało dojście do Morza Kaspijskiego.

Poszerzenie rosyjskiej strefy wpływów w tym regionie jest związane z kampanią perską Piotra I (1722-1723), w wyniku której na podstawie porozumienia z Sankt-Petersburga Rosja otrzymała miasta Derbent, Baku, prowincje Szirwan, Gilen, Mazendaran i Astrabad, czyli całe zachodnie wybrzeże Morza Kaspijskiego. Traktat podpisany przez Ambasadora Persji w rosyjskiej stolicy nie został ratyfikowany. W Traktacie pokojowym z 21 I 1723 roku Rosja uznała jurysdykcję Persji nad południowym wybrzeżem Morza Kaspijskiego. Rosja także otrzymała prawo do bezcłowego handlu. Moskwie udało się zachować ww. zdobycze także na podstawie traktatu rosyjsko-tureckiego z 1724 roku⁶.

W 1735 roku Rosja i Persja podpisały *Traktat o wiecznym sojuszu*, na podstawie którego Petersburg wycofał się z zajętych wcześniej terenów oraz oddał Baku i Derbent. Wyżej wymienione dokumenty były pierwszą próbą uregulowania statusu Morza Kaspijskiego. Rosja toczyła wówczas z Turcją wojnę (1735-1739) o dostęp do M. Czarnego, dlatego sojusz z Persją wzmacniał jej pozycję.

Kolejny etap walk o akwen i terytoria przyległe przypada na XIX wiek, co było m.in. związane z upadkiem perskiej dynastii Sefewidów. W wyniku zwycięskich wojen Rosja zawarła z Persją korzystne traktaty z Giulistanu (1813) i Turkmenczaju (1828). Na podstawie pierwszego dokumentu Rosja uzyskała wyłączność do

⁵ Zob. *Konwencja ONZ o Prawie Morza* z 10 grudnia 1982 roku.

⁶ S. Żylcow i in., *Geopolitika kaspiskiego regionu*, Moskwa 2003, s. 7-9.

żeglugi statków wojskowych na Morzu Kaspijskim, a na podstawie drugiego wyłączenie do posiadania floty wojskowej, a także prawo do swobodnej żeglugi floty handlowej. Powyższe traktaty pozwoliły Rosji powrócić nie tylko na zachodnie wybrzeże akwenu, ale także utwierdziły rosyjskie panowanie na Południowym Kaukazie.

W II połowie XIX wieku, w wyniku rosyjskiej ekspansji w Azji Centralnej zajęła ona także wschodnie wybrzeże M. Kaspijskiego. Wielka Brytania nie potrafiła powstrzymać rosyjskiego natarcia. W 1907 roku Rosja i Wielka Brytania podpisały *Konwencję o Afganistanie, Persji i Tybecie*. Wymieniony dokument podzielił Persję na północną część, która została podporządkowana Rosji, i południową, pozostającą pod brytyjską dominacją. Podpisanie tej konwencji wzmocniło pozycję Rosji w regionie kaspijskim, potwierdzając traktaty z 1813 i 1828 roku.

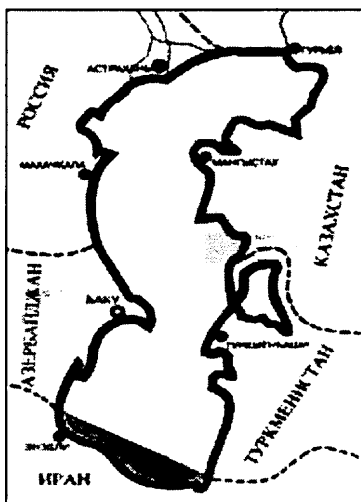
Po upadku, w wyniku I wojny światowej, monarchii rosyjskiej zmieniła się sytuacja geopolityczna w regionie. Bolszewicy w walce o przetrwanie zaczęli poszukiwać sojuszników. W 1921 roku Rosja Radziecka i Persja (Iran) zawarły Traktat, który był skierowany przeciwko brytyjskiej obecności na M. Kaspijskim. W tym dokumencie RSFRR zrzekała się wszelkiej własności Rosji Carskiej znajdującej się na terytorium Persji. Art. 6 Traktatu mówił o tym, że jeżeli strony trzecie podejmą próbę przekształcenia Iranu w bazę wojskową w celu zaatakowania Rosji Radzieckiej, to ta ostatnia ma prawo do interwencji zbrojnej. Iran udostępnił także południową część akwenu dla radzieckiej floty rybackiej (Porozumienie z 1927 roku). W owym traktacie strony de facto zgodziły się na zamknięty status M. Kaspijskiego. W 1931 roku strony zawarły Konwencję o przebywaniu, handlu i żegludze. Z kolei w 1940 roku ZSRR i Iran podpisały kolejny Traktat. Zgodnie z tym dokumentem została wytyczona 10-milowa strefa wód przybrzeżnych. W pozostałej części zarówno ZSRR, jak i Iran mogły swobodnie dokonywać połowu ryb. Znalazło się także sformułowanie, że na terytorium M. Kaspijskiego mogą znajdować się wyłącznie statki ZSRR i Iranu (powtórzenie zapisu Konwencji z 1931 roku). Traktat z 1940 roku nie dokonywał podziału morza na wody terytorialne, morze terytorialne i otwarte. Zatem nie wprowadzono narodowej jurysdykcji, co oznaczało, że jest traktowane jako akwen wspólnego użytkowania. W dokumentach używano sformułowania „radzieckie i irańskie morze”.

Przeprowadzając w latach 1956-1957 demarkację radziecko-irańskiej granicy na podstawie Porozumienia o uregulowaniu spraw granicznych i handlu z 1954 roku, nie poruszano sprawy granicy morskiej. Zatem utrwalono stan de facto „nieistniejącej granicy morskiej”. W okresie ZSRR, pomimo braku oficjalnych dokumentów wytyczających morską granicę pomiędzy ZSRR a Iranem, radziecka straż graniczna próbowała wprowadzić reżim ochrony granicy i jej wytyczenia de facto⁷.

---

⁷ I. Jeżyjew, *Gieopolitika Kaspijskiego riegiona*, Moskwa 2007, s. 79-85.

Mapa 1. Morze Kaspijskie (wewnętrzne radziecko-irańskie)

Źródło: *Каспий: зачем он западу?*, Machaczkała 2004,
<http://www.caspiy.net/dir3/west/index.html>

Kwestie statusu prawnego po rozpadzie ZSRR

Rozpad ZSRR doprowadził do zmiany sytuacji geopolitycznej w regionie. Do rywalizacji o wpływy w regionie kaspijskim włączyły się nie tylko Iran i Turcja, ale także Zachód i Chiny. Dlatego kwestie statusu prawnego M. Kaspijskiego przybrały na znaczeniu, ponieważ od tego zależał także dostęp do surowców energetycznych.

Na początku 1992 roku podczas konferencji państw kaspijskich Iran zgłosił inicjatywę przygotowania Traktatu o współpracy regionalnej państw kaspijskich i powołaniu odpowiedniej organizacji regionalnej. We wrześniu-październiku w Teheranie zorganizowano konferencję w sprawie instytucjonalizacji współpracy w regionie. W deklaracji końcowej państwa wyraziły zgodę na powołanie wyspecjalizowanych komitetów współpracy w ramach wybranych obszarów, w tym i statusu prawnego.

Zdaniem ekspertów rozwiązanie kwestii statusu prawnego akwenu będzie wymagało rozstrzygnięcia spraw związanych z: 1) uzgodnieniem zasad związanych z wykorzystaniem zasobów naturalnych, znajdujących się zarówno na dnie, jak i na powierzchni morza; 2) bezpieczeństwem ekologicznym; 3) żegluga; 4) opracowaniem zasad połowu ryb i ochrony przyrody.

W 1996 roku państwa kaspijskie postanowiły powołać Specjalną Grupę Roboczą (SGR) w randze wiceministrów spraw zagranicznych ds. opracowania projektu Konwencji o statusie Morza Kaspijskiego. W ramach SGR odbyło się ponad

20 spotkań, a Strony osiągnęły porozumienie w sprawach: ochrony przyrody, rybołówstwa, żeglugi i procedury uregulowania sporów. Jak dotychczas nie ma porozumienia w sprawie rozgraniczenia wód i dna morza, działalności wojskowej, tranzytu i przebiegu potencjalnych linii przesyłowych po dnie morza.

W kwietniu 2002 roku w Aszchabadzie odbył się pierwszy szczyt głów państw kaspijskich. Strony postanowiły regularnie spotykać się w ramach nowej formuły współpracy „Kaspijska piątka”. Z inicjatywy Rosji w 2004 roku w Moskwie odbyło się spotkanie ministrów spraw zagranicznych państw kaspijskich, które było m.in. poświęcone przygotowaniu kolejnego szczytu. Odbył się on 16 października 2007 roku w Teheranie. W końcowej deklaracji postanowiono, że status prawny Morza Kaspijskiego zostanie uregulowany na podstawie Konwencji, która zostanie zaakceptowana na zasadach konsensusu wszystkich państw (pkt. 6). Dokument w 25 punktach zawierał raczej ogólne sformułowania i deklaracje. Postanowiono, że kolejny szczyt odbędzie się następnego roku w Baku⁸.

W listopadzie 2003 roku w Teheranie została podpisana Konwencja Ramowa o ochronie środowiska morskiego Morza Kaspijskiego, która zaczęła obowiązywać 12 sierpnia 2006 roku. Grupy robocze pracują nad szeregiem porozumień dotyczących współpracy państw regionu. W owym dokumencie nie ma zakazu budowy linii przesyłowych po dnie Morza Kaspijskiego. Jedynie stwierdza się w art. 8, że w kwestii zanieczyszczeń związanych z aktywnością na dnie morza Strony dążą do opracowania specjalnego protokołu do Konwencji⁹. Zaawansowane są prace nad Porozumieniem o zachowaniu zasobów biologicznych Morza Kaspijskiego; Porozumieniem o współpracy służb metrologicznych i monitorowaniu środowiska naturalnego oraz Porozumieniem o żegludze handlowej¹⁰.

Pozycja Rosji sprowadzała się początkowo do obrony status quo, czyli porozumień radziecko-irańskich z lat 1921 i 1940 (kondominium). Postulaty Rosji nie znalazły uznania w stolicach nowych niepodległych państw regionu, ponieważ wspólne wykorzystanie zasobów morza de facto oznaczałoby dominację Moskwy. Federacja Rosyjska uważała, że b. republiki radzieckie zaakceptowały ww. porozumienia, podpisując 21 grudnia 1991 roku Deklarację o powstaniu WNP, w której była mowa o tym, że „państwa członkowskie gwarantują wykonanie porozumień międzynarodowych zawartych przez ZSRR”. Jednak kiedy Azerbejdżan na początku lat 90., wydobywając ropę, przekroczył 10-milową strefę wytyczoną porozumieniami radziecko-irańskimi, Federacja Rosyjska nie zareagowała sta-

---

⁸ *Итоговая декларация второго каспийского саммита, «Каспий – партнерство во имя будущего»* (CPF), <http://www.cpf.az/rus/caspsea/77-o-pozicii-rosii-po-voprosam.html>

⁹ *Рамочная конвенция по защите морской среды Каспийского моря, Нефть и газ Туркменистана*, <http://energylaws-tm.sitcity.ru/index.phtml>

¹⁰ *О позиции России по вопросам урегулирования правового статуса каспийского моря, «Каспий – партнерство во имя будущего»*, <http://www.cpf.az/rus/caspsea/77-o-pozicii-rosii-po-voprosam.html>

nowczo. Nieugięta pozycja Moskwy popychała nowe niepodległe państwa regionu do poszukiwania sojuszników poza orbitą wpływów rosyjskich i irańskich.

30 października 1995 roku Rosja i Iran wydały wspólne oświadczenie, że podejmowanie decyzji w sprawach Morza Kaspijskiego, w tym określenie jego statusu prawnego, powinno odbywać się na zasadach konsensusu wszystkich państw regionu.

Stanowisko Rosji zaczęło się zmieniać w połowie lat 90., kiedy w 1996 roku nowy minister spraw zagranicznych J. Primakow oświadczył, że Moskwa jest gotowa zaakceptować 45-milową jurysdykcję każdego kraju oraz wydobywanie zasobów poza tą strefą, jeżeli wydobycie zostało już rozpoczęte. Po podpisaniu przez Azerbejdżan tzw. kontraktu stulecia Rosja złożyła oficjalny protest w ONZ „Pozycja FR w sprawie statusu prawnego Morza Kaspijskiego”, w którym była mowa o nieuznawaniu przez Moskwę jednostronnych prób wytyczenia granic w tym akwenie oraz pozostawieniu sobie środków i czasu interwencji celem przywrócenia status quo.

Pozycja Rosji istotnie się zmieniła, kiedy w 1998 roku podpisała ona z Kazachstanem *Porozumienie o podziale dna północnej części Morza Kaspijskiego celem realizacji suwerennych praw korzystania z zasobów naturalnych*. Strony uzgodniły, że rozgraniczenie będzie przebiegało wg zmodyfikowanej linii środka, która będzie uwzględniała położenie wysp i strukturę geologiczną dna. Taka pozycja FR doprowadziła do pogorszenia stosunków z Iranem w aspekcie współpracy kaspijskiej, ponieważ Moskwa de facto wypowiedziała porozumienia radziecko-irańskie.

Polityka FR w regionie kaspijskim jeszcze bardziej uaktywniła się wraz z dojściem do władzy Władimira Putina, który ogłosił region kaspijski strefą szczególnych interesów rosyjskich. Powyższe problemy były przedmiotem obrad rosyjskiej Rady Bezpieczeństwa. Powołano także Pełnomocnika Prezydenta ds. Morza Kaspijskiego w randze wiceministra spraw zagranicznych.

W wyniku wzrostu aktywności amerykańskiej w regionie Rosja poczyniła kolejne ustępstwa, proponując koncepcję „dzielimy dno, woda wspólna”. Wiktor Kalużny, pełnomocnik prezydenta, przedstawił założenia nowej koncepcji:

- stopniowe rozwiązywanie problemów związanych z żeglugą, ekologią, wykorzystaniem zasobów biologicznych, określenie koordynat linii brzegowej;
- w kwestii złóż spornych proponowano ich wykorzystanie wg formuły „50 na 50”. Jeżeli jakiś kraj już poniósł wydatki związane z eksploatacją, to wtedy druga strona powinna pokryć połowę tej sumy;
- dno morza dzielone jest na sektory narodowe, które należą do państw przybrzeżnych, zaś jego wody znajdują się we wspólnym użytkowaniu.

Stanowisko FR w tej materii nie było konsekwentne, ponieważ dnia 12 marca 2001 roku Moskwa podpisała porozumienie z Iranem, w którym była mowa o tym, że specjalny status prawny (prawowej rieżym) powinien być udoskonalony poprzez podpisanie nowego porozumienia przez wszystkie państwa kaspij-

skie. Strony podjęły także zobowiązanie, że nie będą uznawać żadnej granicy na Morzu Kaspijskim do podpisania takiego porozumienia.

Z kolei w 2002 roku Rosja podpisała Porozumienie z Azerbejdżanem w sprawie rozgraniczenia przyległych terytoriów dna Morza Kaspijskiego, w którym była mowa o suwerennym prawie Stron do zasobów naturalnych.

Zatem powstaje problem ważności radziecko-irańskich porozumień w sprawie Morza Kaspijskiego. Z jednej strony porozumienia z Kazachstanem i Azerbejdżanem świadczą o tym, że FR de facto je wypowiedziała. Z drugiej strony porozumienie z Iranem potwierdza ich ważność. Rosyjski badacz P. Sawaśkow uważa, że w tym przypadku istotna jest data ratyfikacji. Z wymienionych wyżej dokumentów jako pierwsze rosyjski parlament ratyfikował porozumienie z Iranem (grudzień 2001 r.), potem z Kazachstanem (kwiecień 2003 r.) i Azerbejdżanem (lipiec 2003 r.). Ustawa Zasadnicza FR nie zawiera normy mówiącej, co następuje w sytuacji, kiedy międzynarodowe porozumienie zawiera sprzeczność. W ten sposób FR pozostawia sobie możliwość wycofania się z porozumień z Kazachstanem i Azerbejdżanem.

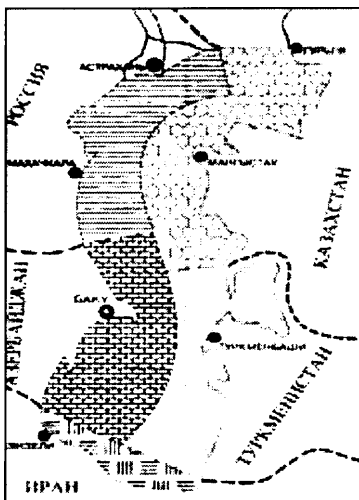
Pozycja Azerbejdżanu bazowała na tym, że Baku nie było stroną radziecko-irańskich porozumień w sprawie kondominium M. Kaspijskiego. Azerbejdżan od samego początku stał na stanowisku podziału akwenu na sektory narodowe. W 1995 roku Azerbejdżan przedstawił opinii publicznej własny projekt Konwencji Morza Kaspijskiego, w której zostało ono określone jako jezioro przygraniczne, które podlega podziałowi na sektory narodowe, nad którymi państwa posiadają suwerenną władzę. Prawo Azerbejdżanu do swojej strefy narodowej zostało potwierdzone także w Konstytucji (1995), gdzie znajdujemy odpowiedni przepis „Wody wewnętrzne Republiki Azerbejdżanu, należąca do Republiki Azerbejdżanu strefa Morza Kaspijskiego (jeziora), przestrzeń powietrzna nad Republiką Azerbejdżanu są częściami składowymi terytorium Republiki Azerbejdżanu”¹¹. W swojej polityce Azerbejdżan starał się odwoływać do Konwencji ONZ o Prawie Morza, która mówiła, że jeżeli akwen nie ma połączenia z oceanem, to należy go traktować jako jezioro międzynarodowe. Takie połączenie uzyskano, budując kanał Wołga-Don i Morze Kaspijskie-Morze Bałtyckie, ale są to szlaki żeglugi rzecznej Federacji Rosyjskiej i nie podpadają pod klasyfikację połączeń naturalnych, a po drugie – rozciąga się nad nimi suwerenność FR. Aktywizacja i ustępstwa Rosji doprowadziły do złagodzenia stanowiska ze strony Azerbejdżanu. W trakcie wizyty W. Putina w Baku w styczniu 2001 roku prezydenci ogłosili wspólne oświadczenie o zasadach współpracy na Morzu Kaspijskim, w którym wspomniano o podziale dna akwenu na podstawie linii środkowej. Taka pozycja później została potwierdzona porozumieniem z 2002 roku. Należy nadmienić, że w tym dokumencie strony odwoływały się do porozumień radziecko-irańskich. Zatem

¹¹ *Konstitucija Azerbajdzanskoj Riespubliki*, [w:] *Konstituciji gosudarstw – uczastnikow SNG*, pod red. L. Okuńkowa, Moskwa 2001, s. 14.

nie tylko Rosjanie poszli na ustępstwo, lecz uczynił to także Azerbejdżan. Strony zgodziły się również na powołanie specjalnego Centrum Monitoringu Sytuacji Ekologicznej na Morzu Kaspijskim¹².

Mapa 2. Wariant podziału akwenu na sektory

Źródło: Каснуй...

Pozycja Kazachstanu początkowo diametralnie różniła się ze stanowiskiem Rosji. Państwo kazachstańskie odrzucało rosyjską koncepcję kondominium i proponowało odwołać się do Prawa Morza. Zatem pozycje Azerbejdżanu i Kazachstanu początkowo były zbieżne, co zostało potwierdzone podpisaniem przez prezydentów (1996) Porozumienia o zasadach określenia statusu Morza Kaspijskiego oraz współpracy w akwenu i na szelfie. Z tym że Kazachstan proponował traktować M. Kaspijskie jako morze zamknięte (art. 122 i 123 Konwencji). Według Konwencji granica państw jest wytyczana na szerokości wód terytorialnych, zaś dodatkowo określa się wyłączne strefy ekonomiczne. Jeszcze w 1995 roku minister spraw zagranicznych Kazachstanu W. Gazzatow przedstawił wariant możliwego kompromisu: „Uważamy, że należy dokonać delimitacji podziału dna i złóż Morza Kaspijskiego”. Kazachstan uważa, że zastosowanie zasad Prawa Morza pozwoliłoby ostatecznie rozwiązać problem statusu Morza Kaspijskiego, ale zdaje sobie sprawę z faktu odrzucenia takiej opcji przez Rosję i Iran. Dlatego popiera wariant „dzielimy dno, woda wspólna”. Pozwoli to z jednej strony dokonać podziału dna morza, a z drugiej zachować przestrzeń do wspólnej żeglugi i ry-

¹² Совместное заявление Российской Федерации и Азербайджанской Республики о принципах сотрудничества на Каспийском море, [w:] *Внешняя политика и безопасность современной России 1991-2002*, Т. 4, Москва 2002, s. 375-376.

bołówstwa. Przy wytyczeniu specjalnych stref ekonomicznych Astana proponuje zastosowanie zasady linii środka.

Kazachstan był inicjatorem podpisania porozumienia z Rosją o rozgraniczeniu północnej części morza, co pozwoliło mu na pozyskanie inwestycji zagranicznych.

Pozycja Turkmenii okazała się najbardziej elastyczną i niekonsekwentną. Na samym początku niepodległości Turkmenia uważała, że Morze Kaspijskie jest wewnętrznym jeziorem i w tym przypadku nie może być zastosowane Prawo Morza, co odpowiadało stanowisku Rosji i Iranu. Jednak już w 1993 r., uchwalając Ustawę o granicy państwowej, Aszchabad wytyczył granicę na szerokości 12 mil morskich i obszerną strefę ekonomiczną. Następnie w 1996 roku podpisał z Rosją i Iranem trójstronne memorandum w sprawie powołania kompanii celem wspólnego wydobywania ropy i gazu. W ten sposób niejako znowu się zbliżył do rosyjsko-irańskiej koncepcji kondominium. Zbliżenie było podyktowane polityką Aszchabadu z okresu, w którym Turkmenia przewidywała tranzyt gazu przez terytorium rosyjskie do Europy i ropy przez terytorium irańskie do Zatoki Perskiej.

Aktywne działania Azerbejdżanu spowodowały, że następnie Turkmenia przychyliła się do azerbejdżańsko-kazachstańskiej koncepcji podziału na strefy narodowe. Na linii Aszchabad-Baku zaczęło iskrzyć, kiedy Azerbejdżan jednostronnie zaczął eksploatację złóż, które Turkmenia uważała za swoje bądź wspólne (Czirag i Azeri). Zatargi między Aszchabadem i Baku o mało nie doprowadziły do wybuchu konfliktu zbrojnego.

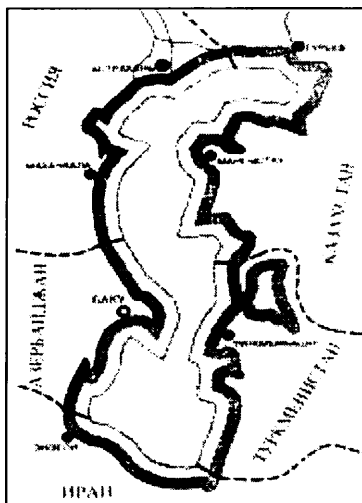
W 1999 roku w Turkmenii powstała Narodowa Służba ds. Zagospodarowania Turkmęńskiego Sektora Morza Kaspijskiego, co potwierdziło pozycję państwa w sprawie podziału morza na strefy narodowe. Początkowo Turkmenia proponowała, podobnie jak swego czasu Azerbejdżan, podzielić nie tylko dno, ale także wodę i przestrzeń powietrzną. Jednak stopniowo zaczęła łagodzić swoje stanowisko. W marcu 2001 roku prezydent S. Nijazow oświadczył, że należy na morzu pozostawić 20-milową strefę dla żeglugi. Turkmenia nie spieszy się z podpisaniem porozumień dwustronnych w sprawie podziału części akwenu, ponieważ stoi na stanowisku, że najpierw należy uchwalić Konwencję o statusie prawnym Morza Kaspijskiego. W ten sposób wspólnie z Iranem blokowała uregulowanie spraw na poziomie bilateralnym. Przebywając z wizytą w Kazachstanie, S. Nijazow oświadczył, że obydwa kraje nie mają problemów w rozgraniczeniu akwenu morza, ponieważ zgadzają się na podział dna morza na podstawie linii środkowej wg zasad ONZ. W sprawie wód pozycja Aszchabadu przedstawia się następująco: 12 mil wód terytorialnych i 35 mil wyłącznej strefy ekonomicznej.

Pozycja Iranu sprowadzała się przez dłuższy czas do obrony porozumień radziecko-irańskich, na podstawie których proponowano uregulować status Morza Kaspijskiego (kondominium). Jednak ze względu na brak akceptacji owych po-

stulatów ze strony najpierw nowych niepodległych państw, a później także Federacji Rosyjskiej, Iran przedstawił alternatywny wariant „sprawiedliwego” podziału morza na pięć 20% stref narodowych. Jednak ta propozycja również nie mogła uzyskać aprobaty, ponieważ w ten sposób Teheran powiększyłby swoją część o 6%. Trzecia koncepcja irańska jest zbliżona do pierwszej i polega na wspólnym wykorzystywaniu surowców energetycznych.

Interesujące jest to, że twarda postawa Iranu w trakcie rozmów politycznych nie przekładała się na ekonomiczną płaszczyznę współpracy. Irańskie firmy otrzymały 10% udziałów w eksploatacji azerbejdżańskich złóż „Szach-Deniz” i tym samym uznały de facto podział morza na strefy narodowe. Podobnie zresztą uczyniła także Rosja. Iran ostro reagował na jednostronne próby Baku dotyczące nie tylko wydobywania, ale nawet badania spornych złóż, wysyłając w rejon konfliktu okręty wojskowe. Jednak polityka „powstrzymywania wydobywania” stosowana przez Teheran nie mogła zablokować prac na Morzu Kaspijskim, ponieważ w ten proces zaangażowały się wielkie koncerny zachodnie. Iran postanowił również poszukać partnerów. W 2006 roku irańska North Drilling Company podpisała 3-letni kontrakt z chińską firmą China Oilfield Services o wartości 33 mln USD celem zbadania irańskich zasobów kaspijskich. Na ten temat prowadzone są także rozmowy z firmami brazylijskimi¹³. Jak na razie w kwestii statusu Teheran pozostaje nieugięty.

Mapa 3. Wariant kondominium

Źródło: Каспий...

¹³ *Иран, проблема статуса Каспийского моря и энергоресурсы*, <http://www.cpf.az/rus/caspsea/75-iran-problema-statusa-kaspijskogo.html>

Podsumowując dotychczasowe rozważania, należy stwierdzić, że w latach 2000-2001 wypracowano 3 warianty uregulowania problemu:

- I. „Wariant zamknięty” polega na wytyczeniu 20-milowej strefy wód terytorialnych i 20-milowej wyłącznej strefy ekonomicznej, zaś środkowa część morza pozostawałaby we wspólnym użytkowaniu. Zatem swoją jurysdykcją państwa obejmowałyby jedynie 40-milową strefę.
- II. „Jeziora granicznego” – zakładający podział dna i wody na sektory narodowe. Podział miałby przebiegać wzdłuż granicy wytyczonej w oparciu o linię środkową, która byłaby wytyczona w oparciu o linię brzegową. Zastosowanie tego wariantu pozwoliłoby uzyskać Rosji – 18,7%; Kazachstanowi – 29,6%; Azerbejdżanowi – 19,5%; Turkmenii – 18,4% i Iranowi – 13,8% morza. Modyfikacją tej koncepcji jest pomysł „dzielimy dno, woda wspólna”.
- III. „Morza otwartego” – polega na zastosowaniu Konwencji o Prawie Morza i wytyczeniu 12-milowej strefy wód terytorialnych i wyłącznej strefy ekonomicznej. W Konwencji jest mowa o 200-milowej strefie, która ze względu na rozmiary Morza Kaspijskiego będzie trudna do zastosowania. Wtedy wyłączne strefy ekonomiczne będą wytyczane w oparciu o linię środkową.

Obecnie nie ma uzgodnionej pozycji państw regionu w sprawie statusu i podziału Morza Kaspijskiego. Jedynie Rosja, Azerbejdżan i Kazachstan na zasadzie umów bilateralnych dokonały podziału północnej części morza. W 2003 roku między tymi państwami została zawarta umowa trójstronna wyznaczająca tzw. trójpunkt, miejsce przecięcia trzech median. Na mocy ww. umów podzielono 64% dna morza, z czego 19% przypadło Rosji, 18% Azerbejdżanowi i 27% Kazachstanowi¹⁴.

Zasoby biologiczne

Morze Kaspijskie słynie nie tylko ze złóż surowców energetycznych, ale także z bogatych zasobów ryby. Do niedawna na ten akwen przypadało około 80% światowych zasobów ryb z rodziny jesiotrowatych oraz znaczna część rynku kawioru. Najbardziej okazałe gatunki to bieluga, siewruga i jesiotr rosyjski. Ogółem w akwencie mieszka 1 809 różnego rodzaju żywych organizmów, reprezentujących bogatą faunę¹⁵.

¹⁴ O. Pilczyńska, *op.cit.*

¹⁵ W. Sałygin, A. Safarian, *Sowriemiennyje miezdunarodnyje ekonomičieskije otnoszenija w Kaspijskom Morie*, Moskwa 2005, s. 263.

Tabela 1. Połowy jesiotrowych w basenie M. Kaspijskiego (tys. ton).

Lata	Rosja	Kazachstan	Azerbejdżan	Turkmenia	Iran	Łącznie
1950	11,0	0,1	2,4	-	0,8	14,3
1960	7,4	1,6	1,1	-	1,5	11,6
1970	10,7	5,2	0,2	-	2,5	18,6
1980	16,7	8,1	0,3	-	1,5	26,6
1990	11,7	1,9	0,1	-	2,6	16,3
1995	2,0	0,58	0,16	0,18	1,5	4,42
1997	1,4	0,48	0,13	0,10	1,5	3,35
1998	0,96	0,53	0,09	0,06	b.d.	1,64

Źródło: S. Żyłcow i in., *Geopolitika kaspijskiego regionu*, Moskwa 2003, s. 187.

Pomimo tego, że zasoby ryb, w tym z rodziny jesiotrowych, znacznie się skurczyły, to nie ulega wadliwości, że państwa regionu w określeniu statusu prawnego kierują się nie tylko dostępem do złóż surowców energetycznych, ale także do zasobów ryb. Wystarczy nadmienić, że cena tony czarnego kawioru (od 200 tys. do 600 tys. USD) zdecydowanie przewyższa cenę tony ropy naftowej. W 2001 roku Rosja sprzedała za granicę około 40 ton czarnego kawioru, natomiast dwa lata wcześniej 100 ton. Światowy rynek czarnego kawioru jest szacowany na około 10 mld USD, w tym 9 mld USD przypada na region kaspijski.

W 1992 roku państwa kaspijskie wchodzące do WNP powołały międzyresortową Komisję ds. Rybołówstwa, w której w charakterze obserwatora uczestniczy także Iran. Zadaniem owej Komisji jest przygotowanie zaleceń stronom w sprawie kwot połowu oraz wprowadzenie innych regulacji. Podpisanie Porozumienia w sprawie ochrony zasobów biologicznych Morza Kaspijskiego (1995) było blokowane przez Azerbejdżan. W 1996 roku Rosja i Iran podpisały Porozumienie o współpracy w dziedzinie rybołówstwa. W ramach tego porozumienia państwa zobowiązały się dokonywać połowu jesiotrowych w ujściach rzek, natomiast Iran potwierdził swoje prawo do dokonania połowu także na morzu, wzdłuż swojej granicy.

Państwa nie osiągnęły porozumienia w sprawie wytyczenia narodowych stref rybołówstwa. Rosja stoi na stanowisku, że powinna ona rozciągać się do 10 mil morskich, a ostatnio mówi o 15 milach morskich. Z kolei Iran jest zdania, że należy wyznaczyć 20 mil, Kazachstan 20-25 mil, a Azerbejdżan i Turkmenia 40 mil strefy.

Jak na razie osiągnięto porozumienie co do kwot połowu – będą one uzależnione od zaangażowania państw na rzecz przywrócenia populacji ryb. Ostatnimi czasy kwota Rosji na połów jesiotrowych wynosiła 70%, Kazachstanu – 17,6%, Turkmenii – 6,3% i Azerbejdżanu – 6,1%. W 2003 roku Rosja mogła pozwolić sobie na połów 429,16 tony jesiotrowych, Kazachstan – 216,59 ton, Azerbejdżan – 104,59 ton, Turkmenia – 56,25 ton, Iran – 676,4 ton¹⁶.

¹⁶ Ibidem.

Zasoby surowców energetycznych w regionie

W okresie ZSRR zasoby ropy w basenie Morza Kaspijskiego były oceniane w 10-12 mld ton¹⁷. Na początku lat 90. szacowano, że zasoby ropy naftowej mogą wynosić nawet 273 mld baryłek, co stanowiłoby około 16% zasobów światowych. W drugiej połowie lat 90. szacunki zostały obniżone do 123 mld baryłek (7,2% zasobów światowych). Na początku XXI wieku szacowano, że zasoby kaspijskie stanowią jedynie 4% zasobów światowych¹⁸. Rosyjscy badacze twierdzą, że przeszacowanie zasobów kaspijskich wiąże się z geopolityczną grą Zachodu, zachęcającą nowe niepodległe państwa do oderwania się od Moskwy.

Tabela 2. Zasoby ropy naftowej w państwach kaspijskich (mln ton).

Państwa	Potwierdzone	Prawdopodobne	Ogólne szacunki
Azerbejdżan	485,3-1685,1	4313,8	4853,1-6066,3
Iran*	13,5	2022,1	2022,1
Kazachstan	1348,1-2372,6	12402,3	13750,3-14828,8
Rosja*	364,0	1887,3	2291,7
Turkmenistan	80,9	10784,6	10919,4
Łącznie	2291,8-4516,1	31410,1	33 836,6-36 128,3

* Dane w odniesieniu do Iranu i Rosji obejmują ich zasoby kaspijskie. Potwierdzone zasoby – 90% prawdopodobieństwa, prawdopodobne – 50%.

Źródło: W. Sałygin, A. Safarian, *Sowriemiennyje miezdunarodnyje ekonomiczieskije otnoszenija w Kaspijskom Morie*, Moskwa 2005, s. 334.

Zbadane i potwierdzone zasoby ropy w regionie stanowią od 2,29 do 4,5 mld ton. Największe zasoby ropy posiadają Kazachstan i Azerbejdżan, a najmniejsze w tym regionie są udziałem Iranu (patrz tabela 2). Prawdopodobne zasoby zdecydowanie zwiększają znaczenie Turkmenii, której udział wzrośnie do ok. 1/3 zasobów ogólnych.

Potwierdzone zasoby gazu w regionie stanowią 5012-5154 mld m³, zaś prognozowane 8297 mld m³ (porównaj tabela 3)¹⁹. Statystyki te nie obejmują Uzbekistanu, który nie zawsze jest zaliczany do państw kaspijskich. Udział kaspijskiego gazu w zasobach światowych wynosi 5%.

¹⁷ Ibidem, s. 119.

¹⁸ O. Pilczyńska, *op.cit.*, s. 211-213.

¹⁹ W. Sałygin, A. Safarian, *op.cit.*, s. 123.

Tabela 3. Zasoby gazu w państwach kaspijskich (mld m³).

Państwa	Potwierdzone	Prawdopodobne	Wydobycie (2006)	Zużycie (2006)
Azerbejdżan	311	990	6,3	9,6
Iran	0	311	b.d.	b.d.
Kazachstan	1981	2490	23,9	20,2
Rosja	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Turkmenistan	2858	4500	62,2	18,9
Uzbekistan	1750	-	55,4	43,3
Łącznie*	5150	8291	147,8	91,9

* Potwierdzone i prawdopodobne zasoby nie obejmują Uzbekistanu, ponieważ ten kraj nie należy bezpośrednio do regionu kaspijskiego.

Źródło: *Kacnuū...; Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, pod red. A. Leguckiej i K. Malaka, Warszawa 2008.

Tabela 4. Potencjalny podział surowców w regionie kaspijskim.

	Podział na sektory		25-milowa strefa jurysdykcji		12-milowa strefa jurysdykcji	
	ropa mld ton	gaz trl m ³	ropa mld ton	gaz trl m ³	ropa mld ton	gaz trl m ³
Rosja	1,0	1,0	1,0	0,5	0,2	0,3
Kazachstan	3,0	1,5	2,0	1,0	0,6	0,4
Azerbejdżan	2,5	1,5	1,5	1,5	0,5	0,5
Turkmenistan	0,5	1,0	0,5	0,5	0,1	0,2
Wspólna strefa	-	-	2,0	1,5	5,6	3,6
Łącznie	7,0	5,0	7,0	5,0	7,0	5,0

Źródło: S. Żylcow i in., *op.cit.*

Jednak, zdaniem specjalistów, nawet zredukowane zasoby regionu są bardzo ważne, ponieważ w kontekście wzrostu zapotrzebowania na surowce energetyczne w ostatnich latach nie odkryto większych złóż. Mają one także istotne znaczenie w polityce dywersyfikacji dostaw dla głównych potęg politycznych i gospodarczych świata. Więc nic dziwnego, że państwa kaspijskie, szczególnie te zajmujące ważne miejsce w polityce światowej i regionalnej (Rosja i Iran), próbowały podporządkować sobie nie tylko wydobycie, ale także tranzyt surowców strategicznych. Dyskusja w sprawie statusu Morza Kaspijskiego od samego początku miała charakter rywalizacji o kontrolę nad zasobami tego akwenu.

Przedstawione w tabeli 4 dane wyraźnie pokazują, że przy realizacji koncepcji kondominium z wytyczeniem niewielkiej strefy wód przybrzeżnych Rosja i Iran zdecydowanie zyskują na wspólnym dostępie do znacznej części złóż. Z kolei podział na sektory jest korzystnym rozwiązaniem dla Azerbejdżanu, Kazachstanu i Turkmenii. Godząc się na kompromisowe, zdaniem Rosji, rozwiązanie „dzielmy dno, woda wspólna”, Moskwa pozostawia sobie prawo do decydowania

w kwestii transkaspijskich linii przesyłowych. Gdyby zgodziła się na całkowity podział dna i wód na sektory narodowe, to oznaczałoby, że o budowie linii przesyłowych po dnie morza mogłyby samodzielnie decydować Azerbejdżan i Kazachstan, Azerbejdżan i Turkmenia.

Tabela 5. Inwestycje w wybrane złoża azerbejdżańskie.

Złoża, rok zawarcia kontraktu	Zasoby ropy i gazu	Uczestnicy projektu	Udział (%)
Azeri-Czirag-Giuneszli 1994	640 mln ton i 150 mld m ³	Amoco, USA	17,0
		Exxon, USA	8,0
		Pennzoil, USA	4,8
		Unocal, USA	10,1
		Ramco, UK	2,1
		Delta Oil, Arabia Saudyjska	1,7
		Lukoil, Rosja	10,0
		Statoil, Norwegia	8,6
		Turkish Petroleum	6,7
		BP, UK	17,1
		Itochu Corporation, Japonia	3,9
GNKAR, Azerbejdżan	10,0		
Karabach 1995	100-200 mln ton	Pennzoil, USA	30,0
		GNKAR, Azerbejdżan	7,5
		Agip, Włochy	5,0
		Lukoil, Rosja	12,5
		ŁUKAdzip, Rosja i Włochy	45,0
Szach-Deniz 1996	200-230 mln ton	GNKAR, Azerbejdżan	10,0
		ŁUKAdzip, Rosja i Włochy	10,0
		OEIC, Iran	10,0
		TotalFinaElf, Francja	10,0
		Turkish Petroleum	9,0
		BP, UK	25,5
		Statoil, Norwegia	25,5
Lenkorań-Deniz 1997	b.d.	Elf, Francja	75,0
		GNKAR, Azerbejdżan	25,5

Źródło: Kacnuŭ...

Blokując uregulowania kwestii statusu M. Kaspijskiego, Moskwa i Teheran miały nadzieję, że odstraszą potencjalnych inwestorów. Jednak podpisanie tzw. kontraktu stulecia przez Azerbejdżan otworzyło drzwi dla inwestorów zagranicznych (patrz tabela 5), głównie zachodnich, czemu przeszkadzali zarówno Rosjanie, jak i Irańczycy. Azerbejdżan jako pierwszy podjął zdecydowaną próbę dywersyfikacji kierunku tranzytu, w głównej mierze poprzez odsprzedanie udziałów w poszczególnych polach naftowych największym koncernom zachodnim. W ślady Baku poszedł także Kazachstan, który nie porzucając ścisłej współpracy z Ro-

sją, w kwestii inwestycji zagranicznych w sektorze paliwo-energetycznym stawali na bogate koncerny zachodnie (patrz tabela 6). Zaangażowanie kapitału zachodniego w regionie pozwoliło nie tylko na pozyskanie inwestycji zagranicznych, ale także przyspieszyło wzrost wydobycia i budowę nowych linii przesyłowych.

Tabela 6. Inwestycje w wybrane złoża kazachstańskie.

Złoża, rok zawarcia kontraktu	Zasoby ropy i gazu	Uczestnicy projektu	Udział (%)
Aktobe (wartość projektu – 4,1 mld USD)	1 mld baryłek	CNPC, Chiny	63
		Aktobemunajgaz, Kazachstan	37
Arman		Shell, USA	50
		KazMunajGaz, Kazachstan	50
Emba		KzachOil (KazMunajGaz)	51
		MOL RT Vegyepszer, Węgry	49
Hurricane-Kumkol	442 mln baryłek 67,9 m ³	Hurricane, Kanada	100
Karaczagan-nak (wartość II etapu – 4 mld USD)	2,3 mld baryłek ropy i kondensatu gazu 18 trl m ³ gazu	Agip, Włochy	32,5
		BG, UK	32,5
		Chevron Texaco, USA	20,0
		Lukoil, Rosja	15,0
Kurmangazy		KazMunajGaz	50
		Rosneft/Gazprom	25
		Wolne	25
Mangistau		„Mangistaemunajgaz” (KazMunajGaz)	100
Matin	102 mln baryłek	Matoil	50
Sev.Buzaczi (ponad 800 mln USD)	1-1,5 mld baryłek	Chevron Texaco, USA	65
		Nimir, Arabia Saudyjska	35
Tengiz (20 mld USD na 40 lat)	6-9 mld baryłek	„Tengizchevroil”	
		Chevron Texaco, USA	50
		ExxonMobil, USA	25
		KazMunajGaz	20
		LUKArco (Rosja-USA)	5

Źródło: W. Sałygin, A. Safarian, *op. cit.*, s. 335-337.

Azerbejdżan zwiększa stopniowo wydobycie ropy i gazu. W połowie lat 90. roczne wydobycie ropy w Azerbejdżanie plasowało się na poziomie zaledwie 9 mln ton, natomiast już w 2000 r. ten wskaźnik wzrósł do 14,1 mln ton. Z kolei w 2008 roku było to już 44,5 mln ton, włącznie z kondensatem. Planuje się, że w roku bieżącym zostanie wydobytych 57 mln ton ropy. Z kolei w 2008 roku praktycznie podwojono wydobycie gazu – 23 mld m³. Przewiduje się także wzrost tempa wydobycia gazu w 2009 roku²⁰ do 30 mld m³. W tym zdecydowana więk-

²⁰ Добыча нефти в Азербайджане в 2008 г. выросла на 4,6%, http://www.oilcapital.ru/news/2009/01/191037_134825.shtml

szość tych kwot przypadnie na złoża Azeri-Czirag-Giuneszli oraz Szach-Deniz. W 2008 roku wyeksportowano 4,6 mld m³ gazu, a już w 2009 r. planuje się sprzedać za granicę 6,8 mld m³ tego surowca. Na konsumpcję Baku przeznaczają około 9-10 mld m³ gazu i około 5 mln ton ropy rocznie.

Początkowo Azerbejdżan był skazany na przesył swojej ropy rurociągiem Baku-Noworosyjsk (maksymalna przepustowość – 5 mln ton). W 1999 roku uruchomiono kolejną możliwość przesyłu ropy rurociągiem Baku-Supsa o przepustowości 7,2 mln ton, co złamało monopol na rosyjski tranzyt. Jednak całkowite uniezależnienie się Azerbejdżanu od rosyjskiego pośrednictwa należy wiązać z budową ropociągu Baku-Tbilisi-Ceyhan²¹ (przewidywana przepustowość BTC – 50 mln ton) oraz gazociągu Baku-Tbilisi-Erzerum²². Ropociąg BTC został oddany do użytku w 2006 roku, sprzyjało to uniezależnieniu się nie tylko Azerbejdżanu, ale także Kazachstanu, który dostarcza tankowcami swoją ropę do Baku. Jest to obecnie główny kierunek tranzytu azerbejdżańskiej ropy.

Kazachstan rozwój swojej gospodarki upatruje we wzroście wydobycia ropy i gazu. W 1996 r. wydobywał 23,0 mln ton, natomiast w 2000 r. – 35,3 mln ton, a w 2008 r. osiągnął pułap 70,0 mln ton, z czego wyeksportował – 62,4 mln ton. Oznacza to, że Kazachstan nie tylko zwiększa wydobycie i eksport tego surowca, ale także zmniejsza własną konsumpcję, ponieważ w 2006 r. zużywał 10,6 mln ton ropy. Najwięcej ropy pochodzi ze złóż Karaczagan (11,5 mln ton) i Tengiz (17,5 mln ton). W ubiegłym roku w kraju wydobyto 33,17 mld m³ gazu, o ponad 11% więcej niż w roku poprzedzającym. Astana wyeksportowała w 2008 roku około 5,6 mld m³ gazu, o 27% więcej niż w roku 2007²³. Z kolei w 2010 roku jest przewidywany wzrost wydobycia do 270 tys. ton dziennie, co w skali roku będzie stanowiło około 100 mln ton ropy.

Na początku Kazachstan w sprawie tranzytu ropy był całkowicie zależny od północnego sąsiada i linii Atyrau-Samara, którą zobowiązał się przesyłać 15 mln ton ropy rocznie. Zwiększając przepustowość tą linią, planuje się przesyłać 25 mln ton. Jednak w 2008 r. przesłano jedynie 16,7 mln ton ropy. Kolejnym szlakiem kazachstańskiej ropy jest Tengiz-Noworosyjsk, który powstał na podstawie modernizowanych radzieckich szlaków przesyłowych, połączonych nowymi rurociągami. Inwestycję zakończono w 2001 roku, a pełna przepustowość w 2008 roku miała stanowić 67,5 mln ton ropy. Już po 4 latach eksploatacji osiągnięto pułap 30 mln ton przesyłanej ropy²⁴. W celu realizacji tej inwestycji powołano Ka-

²¹ Udziałowcami tego projektu są: BP (30,1%); GNKAR, Azerbejdżan (25%), Unocal (8,9%), Statoil (8,71%), TRAO (6,53%), Eni (5%), Itochu (3,4%), ConocoPhillips (2,5%), INPEX (2,5%), TotalFinaElf (5%) i Amerada Hes (2,36%).

²² E. Wyciszkievicz, *Rosyjska polityka energetyczna w basenie Morza Kaspijskiego*, [w:] *Geopolityka rurociągów*, pod red. E. Wyciszkiewicza, Warszawa 2008, s. 157 i n.

²³ *Итогу 2008 года: развитие промышленности, „Kazakhstan”*, <http://www.investkz.com/articles/5248.html>

²⁴ E. Wyciszkievicz, *op.cit.*, s. 163.

spijskie Konsorcjum Rurociągowe, w którym głównymi udziałowcami były rządy Rosji, Kazachstanu i Omanu²⁵. W latach 2007-2008 po wybudowaniu nitki Atasu-Alaszankou w Astany pojawiła się nowa możliwość przesyłu ropy w kierunku wschodnim do Chin, gdzie wcześniej była ona dostarczana koleją. W 2007 roku tą drogą dostarczono 4,7 mln ton ropy, a rok później już 6,1 mln ton, w tym 1,3 mln ton stanowiła ropa rosyjska²⁶. Kolejnym szlakiem tranzytu jest przyłączenie się Kazachstanu do BTC za pomocą ropociągu po dnie M. Kaspijskiego, co znajduje się na razie na poziomie projektu oraz dostarczanie ropy tankowcami do Baku, skąd może płynąć zarówno w kierunku Ceyhanu, jak i Supsy bądź też w kierunku Noworosyjska. Należy zaznaczyć, że w początkowym etapie rozbudowy tego szlaku Kazachstan ma zamiar przesyłać 500 tys. baryłek ropy dziennie, 23 mln ton ropy rocznie, zaś docelowo 35-56 mln ton²⁷. Kazachstan także dostarcza drogą morską ropę do Iranu, którą później wymienia na odpowiednie ilości irańskiej w Zatoce Perskiej (transakcja swap -1,5 mln ton)²⁸.

Jednak nadal podstawowym kierunkiem przesyłu pozostaje północny. Z wyeksportowanych w 2006 roku 52,3 mln ton ropy, aż 42 mln popłynęło w kierunku rosyjskim²⁹. Sytuacja ulegnie zmianie po tym, jak zostaną rozbudowane już uruchomione kierunki zachodni i wschodni, co pozwoli Kazachstanowi na ostateczną dywersyfikację tranzytu.

Turkmenia planowała wydobyć w 2007 roku 80 mld m³ gazu, a ropy – 10 mln ton, co oznaczało 20% wzrost wydobycia surowców³⁰. Jednak faktycznie wydobyto 70,4 mld m³ (eksport – 47,7 mld m³), zaś rok później 75,8 mld m³ (51,9 mld m³). Z kolei w 2008 roku zaplanowano wydobycie ropy naftowej na poziomie 10,8 mln ton, zaś w roku poprzednim wydobyto – 10,2 mln ton tego surowca³¹. Podstawowe wydobycie prowadzi państwowy monopolista „Turkmennieft”, a także m.in. Dragon Oil, Burren Resources (pakiet kontrolny Eni). Turkmenia konsumuje rocznie około 5 mln ton ropy i około 18-20 mld m³ gazu.

Turkmenia, podobnie jak i inne kraje regionu, była uzależniona od jednego gazociągu „Azja Centralna – Centrum”, składającego się z pięciu tzw. nitek, a jego

²⁵ Rosja – 24%, Kazachstan – 19%, Oman – 7%, a także firmy: Chevron – 15%, ŁukArco – 12,5%, Rosnieft-Shell – 7,5%, Mobil – 7,5% i inne.

²⁶ *Итоги производственной деятельности АО «КазТрансОйл» за 12 месяцев 2008 г.*, <http://www.kaztransoil.kz/index.html?id=469>

²⁷ *Транспортировка нефти в Кавказском направлении*, http://www.kmg.kz/page.php?page_id=1129&lang=1

²⁸ *Транспортировка нефти...*; E. Wyciszkievicz, *op.cit.*, s. 165.

²⁹ *Казахстан готов транспортировать свою нефть по территории России*, <http://txt.newsru.com/finance/10may2007/nazarbaev.html>

³⁰ *Туркмения планирует увеличить добычу газа на 20%*, „Нефть России”, <http://www.oilru.com/news/43291/>

³¹ *Туркмения хочет увеличить экспорт газа до 52 млрд куб.м в 2009 г.*, <http://www.afn.by/news/i/111227>

przepustowość plasowała się na poziomie 80 mld m³. Obecnie przepustowość tej linii przesyłowej stanowi 50 mld m³.

W latach 90. największym odbiorcą turkmeńskiego gazu była Ukraina. Jednak później sytuacja uległa zmianie, kiedy w 2003 roku Gazprom podpisał z Aszchabadem porozumienie na dostawę do Rosji gazu na okres 25 lat. Przewidywano docelowo tłoczyć nawet do 90 mld m³ rocznie. W latach 2007-2009 Turkmenia dostarczała 50 mld m³ błękitnego paliwa Rosji. Ogólnie Rosja zakontraktowała 1,8 bln m³ gazu³².

Alternatywne szlaki przesyłowe pojawiły się w 1997 roku, kiedy pomiędzy Turkmenią i Iranem uruchomiono niewielką nitkę gazociągu z Korpedże do Kord-Kuy. Obecnie tym szlakiem można przesyłać 8 mld m³, a po modernizacji 14 mld m³ gazu.

Pozostałe znajdują się na razie na etapie planowania i realizacji. W 2006 roku S. Nijazow zawarł porozumienie z Chinami na budowę gazociągu o przepustowości 30 mld m³ gazu rocznie. Planowany termin ukończenia inwestycji to 2009 rok. Jednym z alternatywnych szlaków będzie budowa gazociągu transafgańskiego. 25 kwietnia 2008 roku w stolicy Pakistanu miało miejsce spotkanie przedstawicieli Turkmenii, Pakistanu, Afganistanu i Indii, w trakcie którego podpisano porozumienie o rozpoczęciu w 2010 roku budowy gazociągu. Budowa będzie trwała 5 lat, a po jej zakończeniu do Azji Południowej będzie przesyłanych 350 mln m³ dziennie. Wartość projektu jest szacowana na 7,6 mld USD³³. Turkmenia rozważa także możliwość przyłączenia się do budowy gazociągu transkaspjskiego, który pozwoliłby uzyskać połączenie z Baku i BTE, planowana przepustowość rurociągu – 30 mld m³ gazu. Poprzedni prezydent Turkmenii mówił, że jego kraj może eksportować 150 mld m³ rocznie. Zatem należy spodziewać się, że Turkmenia taką kwotę eksportu surowca traktuje jako docelową³⁴.

Uzbekistan starał się również zwiększyć zarówno wydobycie, jak i eksport gazu. W 2007 roku te wskaźniki plasowały się odpowiednio na poziomie 65,3 mld m³ i 14,5 mld m³. Głównymi odbiorcami uzbeckiego gazu w 2006 roku byli Rosja (9,58 mld m³), Kazachstan (1,6 mld m³), Tadżykistan i Kirgizja łącznie odbierali 1,47 mld m³ błękitnego paliwa. W 2008 roku planowano zwiększenie wydobycia do 66,8 mld m³, w tym 15,3 mld m³ przeznaczono na eksport³⁵. 22-23 stycznia 2009 roku, w trakcie wizyty rosyjskiego prezydenta D. Miedwiediewa w Uzbekistanie, uzgodniono, że eksport uzbeckiego gazu wzrośnie, a Rosja będzie głów-

³² E. Wyciszkievicz, *op.cit.*, s. 171.

³³ *Борьба за запасы туркменского газа накаляется*, <http://www.noravank.am/ru/?page=analytics&nid=1272>

³⁴ Н. Бабасян, *Куда пойдет туркменский газ?*, <http://www.gundogar.org/?0234043968000000000000011000000>

³⁵ *Узбекистан в 2008 году экспортирует 23% добытого газа*, „Центральная Азия”, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1211297100>

nym jego odbiorcą. Strony podjęły także decyzję o opracowaniu dokumentacji budowy nowej nitki gazociągu Azja Środkowa – Centrum³⁶.

Wzrost znaczenia surowców strategicznych czyni z regionu M. Kaspijskiego istotny element rywalizacji geopolitycznej. Nie jest to już tylko i wyłącznie rywalizacja między Rosją, Iranem i Turcją, ponieważ do tego procesu włączyły się Stany Zjednoczone i Chiny, a także państwa UE i Indie. Rosja w tym regionie prowadzi złożoną politykę. Z jednej strony porozumiała się w sprawie podziału dna akwenu z byłymi republikami ZSRR, zainteresowanymi zwiększeniem wydobycia i tranzytu, zaś z drugiej strony współpracuje z Iranem i Chinami celem powstrzymania wzrostu znaczenia w tym regionie wpływów Zachodu. W pierwszych latach XXI wieku byłym republikom radzieckim udało się przełamać rosyjski monopol na tranzyt surowców. Jednak, jak pokazuje przykład Azerbejdżanu i Kazachstanu, nie oznacza to całkowitego zerwania współpracy z FR, która nadal pozostaje dla nich atrakcyjnym partnerem, w tym w kwestii przesyłu surowców.

---

³⁶ *Россия и Узбекистан построят новый газопровод*, <http://www.regnum.ru/news/1114808.html>